

REDAKTIONEN

- 3** Forord
Fiktionalitet, faktualitet og fake news

SIV GØRIL BRANDTZÆG

- 11** Rene toner, falske nyheter
Skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavien

ULRIK LEHRMANN

- 39** "...at undersøge disse Rygters rette Grund førend de sætte Lid til vedkommende Rygtesmeds Fabrikater..."
Løgnagtighed og rygtestorme i et mediehistorisk perspektiv

SOFIE KLUGE

- 59** Nyheder og/eller falske nyheder?
Nyhedsformidling i Calderón og Coellos *Underet i Tyskland*

INGER H. DALSGAARD

- 83** Litteraturkritik, fankultur og affekt
Trump og Pynchons konspirationslæsere

TINE ROESEN

- 105** Fake news som livsstil
Eduard Limonovs identitetsprojekt

JOHANNE GORMSEN SCHMIDT

- 129** Poetisk viden?
Bruno Latours favntag med æstetikken

ROLF HVIDTFELDT

- 151** Angående bullshit og fake news

Udenfor tema

LINDA HAMRIN NESBY

- 167** Sønnetapene
Lyriske sorguttryk i Nick Caves «*Skeleton Tree*» (2016) og Naja Marie Aidts *Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage* (2017)

Anmeldelser

DAVID HASBERG ZIRAK-SCHMIDT

191 Litteraturen og samfundet

Anmeldelse af Knut Ove Eliassen og Anne Fastrup (red.): *Europæisk litteratur 1500-1800. Bind 3: Samfundet. Fra hoffet til byen*

MAJA BAK HERRIE

195 Med flâneuren i massedigitaliseringens labyrinter

Anmeldelse af Nanna Bonde Thylstrup: *The Politics of Mass Digitization*

KNUT OVE ELIASSEN

199 Øyer i historien

Anmeldelse af Frits Andersen: *Sydhavsøen. Nydelsens geografi*

FORORD

Fiktionalitet, faktualitet og *fake news*

I løbet af den amerikanske valgkamp i 2016, som ender med at Donald Trump bliver den 45. præsident i USA, får begrebet *fake news* ny betydning som en særlig politisk retorik. Med dette temanummer ønsker vi at sætte begrebet i en større sammenhæng såvel historisk som teoretisk, og som titlen på temanummeret antyder, mener vi, at det er frugtbart at tænke på tværs af de tre begreber fiktionalitet, faktualitet og *fake news*. *Fake news* er ikke på nogen entydig måde en traditionel fiktionsgenre eller blot at betragte som en faktualitetsgenre. I stedet belyser begreberne hinanden.

Problemstillingen er på én gang ny og aktuel og samtidig et klassisk spørgsmål om forholdet mellem sandhed og fiktion med rødder tilbage i den vestlige verdens kultur og litteraturhistorie. Inspireret af blandt andet Walter Benjamins historiefilosofiske teser fra 1940, argumenterede den franske filosof og litteraturteoretiker Paul Ricoeur i det tredje bind af sit store værk *Tid og fortælling* fra 1985 for at betragte fiktion som quasi-historisk og historievidenskaben som quasi-fiktiv. Ricoeur mente, at der består et grundlæggende slægtskab mellem historieskrivning og fiktion forstået som formidlingsformer, der i vid udstrækning låner og anvender hinandens virkemidler. Ricoeur talte i forlængelse af Aristoteles' *Poetik* ikke om "det

sande” men om det ”sandsynlige” (”le probable”). Med udgangspunkt i historisk materiale, fortidens kilder og spor, anvender historikeren narrative genrer og opfordrer modtageren til at forestille fortiden indenfor rammerne af fx en tragedie eller en komedie. Som fænomenolog tog Ricoeur udgangspunkt i læserens rolle, og han argumenterede for, at det er i forhold til læseren, at forskellen mellem det fiktive og det faktiske fremtræder mest radikalt; de to sfærer benytter sig af hinandens virkemidler men gør det med henblik på at realisere hver sin specifikke intention. Og det er netop spørgsmålet om intentionalitet, der synes at være på spil i forhold til den aktuelle diskussion om *fake news*.

Siden den amerikanske valgkamp i 2016 har udtrykket *fake news* antaget betydning af forsætligt vildledende nyhedshistorier, der bevidst misinformerer publikum.¹ Begreber som *post-truth* (kåret af Oxford Dictionaries som årets ord i 2016) og *truthiness* (kåret som årets ord af ordbogen Merriam-Webster i 2006), peger, ligesom fx det danske udtryk ”mavefornemmelse” (anerkendt af Dansk Sprognævn i 2007) på tendensen til at lægge vægt på følelsesmæssig appel og personlige formodninger snarere end objektive fakta – om noget *føles* rigtigt fremfor om det kan verificeres (se Hendricks og Vestergaard 117 & 145). I ”Defining ’Fake News’” undersøgte Tandoc et al. 34 fagartikler, der bruger udtrykket *fake news*. Forfatterne foreslog en typologi bestående af seks typer: 1) nyhedssatire, 2) parodi på nyheder, 3) konstruktion af indhold, 4) manipulation, 5) markedsføring og 6) propaganda, og skelnede mellem dem bl.a. på baggrund af vurderingen af, om de indeholdt en egentlig intention om at bedrage (12). I artiklen ”Fake news. It’s complicated.” skelner Claire Wardle mellem syv typer *fake news*, hvoraf den ene betegnes ”Satire eller parodi” og beskrives som værende uden intention om at skade nogen med men potentiale til at snyde og bedrage², mens de resterende seks er forskellige eksempler på forsætligt vildledende kommunikation: 2) misledende indhold, 3) imposter-indhold, 4) indhold,

1 Udtrykket har en lang historie før 2016 (se fx <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news> og <http://www.telegraph.co.uk/technology/fake-news-origins-grew-2016/>).

2 ”no intention to cause harm but has potential to fool”

som er konstrueret med henblik på at bedrage, 5) manglende sammenhænge mellem fx overskrifter, illustrationer og indhold, 6) autentisk indhold placeret i en urigtig sammenhæng, 7) manipulation af autentisk indhold med henblik på bedrag.³

Wardle mener, at en dybere forståelse af begrebet kræver overvejelser i forhold til såvel de forskellige typer af information, der bliver formuleret og formidlet, motivationen bag⁴, samt måderne indholdet bliver formidlet på, herunder de måder informationer bliver delt og spredt på de sociale medier (enten som strategisk misinformation eller ukritisk og spontant af enkeltpersoner), og hun udvikler på baggrund heraf en egentlig "misinformationsmatrix" (Wardle).

Med dette temanummers tre titelord in mente, er det dog væsentligt at præcisere, at satirisk *fake news* er en undertype af fiktiv diskurs, hvorimod satirisk *fake news* ikke her opfattes som en undertype af *fake news* som bedrag, men som dennes modsætning. Et sine qua non for fikcionalitet er lige netop, om der intentionelt signaleres påfund (se Skov Nielsen; Gjerlevsen og Nielsen). I *fake news* som bedrag og misinformation vil sådanne tilsigtede signaler pr. definition være fraværende, fordi denne type nyheder har som eksistensberettigelse, at de søger at blive opfattet som sande.

*

Det er en ny tendens, at det tilsyneladende ikke har ligeså negative konsekvenser at blive taget i selv demonstrative usandheder som tidligere. *Fake news* er en anklage som Donald Trump utrætteligt retter mod sine modstandere og specielt mod dele af den frie presse i for eksempel tv-stationen CNN og avisen New York Times, som han beskylder for at give amerikanerne et misvisende billede af den politiske situation og især af Trumps egen politik. Der er i nogen grad tale om en post-faktuel samfundstilstand, hvor den demokratiske samtale synes i stigende grad at

3 1) Satire or Parody, 2) Misleading content, 3) Imposter Content, 4) Fabricated Content, 5) False Connection, 6) False Context, 7) Manipulated Content.

4 "Poor Journalism, Parody, to Provoke or 'Punk', Passion, Partisanship, Profit, Political Influence or Power, and Propaganda" (Wardle)

være baseret på "truthiness" og "alternative facts", og spørgsmålet er om vi er på vej til at se slutningen på oplysningsprojektet, som det begyndte i 1700-tallet i den vestlige verden. Oplysningsprojektet var dels et spørgsmål om etablering af hierarkier af viden (se Habermas, Bender, Poovey, Daston). Gennem ca. 250 år blev der etableret skel mellem forskellige typer af viden og mellem mening, tro, følelse, viden og bevis. Traditionen for kvantitativ forskning i natur- og samfundsvidenskaberne bygger på oplysningens opfattelse af viden. I dag står bevidst bedrag og fabrikerede løgne og historier, der åbenlyst er opfundet til satiriske formål, står side om side og ofte i et komplekst forhold til hinanden. De to strategier er ret forskellige, men påvirker hinanden.

I sit essay "On Bullshit" fra 1986 skelner Harry Frankfurt mellem løgneren og bullshitteren (se også Rolf Hvidtfeldts artikel om bullshit i dette nummer):

Det er umuligt at lyve, medmindre man tror, man kender sandheden. Bullshit kræver ingen sådan overbevisning. En person, der lyver, responderer i dermed på sandheden, og han nærer i den forstand respekt for den. Når en ærlig mand taler, siger han kun, hvad han mener er sandt; og for løgneren er det tilsvarende uomgængeligt, at han betragter sine udsagn som falske. For bullshitteren er intet af dette imidlertid til stede: han er hverken på den sandhedens eller løgnens side. Hans har overhovedet ikke kendsgerningerne for øje, således som den ærlige mand og løgneren har, undtagen for så vidt de kan være relevante for hans interesse i at slippe af sted med det, han siger. Han er ligeglad med, om de ting, han siger, beskriver virkeligheden korrekt. Han plukker dem bare ud, eller opfinder dem, så de passer til hans formål. (egen oversættelse)

Overfører vi denne forståelse til en generel karakteristik af samfundsudvikling og ikke alene af en bestemt type person, så får vi netop en beskrivelse af en post-oplysningssituation. I en sådan bliver kommunikative handlinger, der er blevet raffineret, udskilt, udviklet og konventionaliseret gennem århundreder igen blandet sammen. Som Zetterberg Gjerlevsen og andre har påvist, var de emergente konventioner for faktisk kommunikation i oplysningstiden en forudsætning for fremkomsten af fiktive genrer, fordi først når specifikke standarder for viden og sandhed var blevet etableret, blev det muligt at definere og udvikle genrer og diskurser, der intentionelt ikke følger disse standarder.

Fiktionalitet i den retoriske forstand som intentionelt signaleret påfund i kommunikation går hånd i hånd med sandhed og videnskab med samme udgangspunkt i en fast tro på, at der findes fakta og sandheder. Videnskaben arbejder derefter for at etablere og konsolidere vores viden om disse fakta, mens fiktiv diskurs signalerer, at den også er interesseret i at udforske det mulige, det umulige og det ikke-faktuelle. I dag kan vi være vidne til – og måske være nødt til at bekæmpe – reversibiliseringen af denne proces, hvor sondringen mellem fiktionalitet og ikke-fiktionalitet og mellem sandhed og ikke-sandhed igen synes at blive mindre vigtig. Samtidig har vi, i det dehierarkiserede medielandskab med let adgang til enorme mængder information og misinformation, mere end nogensinde behov for præcise begreber og koncepter, der kan lade os skelne mellem sandhed, løgn, fiktion, propaganda mm.

Med denne skitse af kommunikative strategier og udgangspunkter for faktuel og fiktiv kommunikation, hvor spørgsmål om *fake news*, post-oplysning og fiktionalitet bliver forskellige dele af samme billede af vores nuværende livssituation, går vi til en kort beskrivelse af artiklerne i dette nummer. Nummeret rummer både mono-faglige og tværfaglige tilgange om forskelligartede aspekter af dette påtrængende problem. Flere af artiklerne går på tværs af det æstetiske og det politiske og samlæser litteratur, kunst, politik og holdningspåvirkning på en måde som også meget godt afspejles i dansk politik, hvor hele to litterære forfattere inden for det sidste halve års tid er ansat som ministerielle taleskrivere.

*

Temanummeret indledes af Siv Gøril Brandtzæg, der med artiklen "Rene toner, falske nyheter: Skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavien" giver en historisk dybdedimension til *fake news* ved at bringe begrebet i forbindelse med skillingsviser helt tilbage fra 1500-tallet. Brandtzæg demonstrerer hvordan teksterne på én gang fungerer som nyheder, der trækker på faktualitetsdiskurser og samtidig ikke sjældent skildrer fantastiske og spektakulære begivenheder, bl.a. af religiøs art, som aldrig har fundet sted.

Ulrik Lehrmanns artikel "...at undersøge disse Rygters rette Grund førend de satte Lid til vedkommende Rygtesmeds Fabrikanter..." afsøger

aspekter af feltet *fake news* i et mediehistorisk perspektiv med henblik på at belyse i hvilken udstrækning *fake news* overhovedet kan siges at være et nyt fænomen. Med afsæt i den såkaldte "slavekrig" i 1848, hvor urigtige rygter om undvegne slaver spredte sig op igennem Jylland igennem mundtlige fortællinger og lokalaviser, samt en analyse af faktualitetskodningen i Henrik Cavlings reportagejournalistik, argumenterer Lehrmann for at *fake news* ikke kan isoleres til samtiden men snarere må forstås som et moment i al medieret kommunikation.

Ligeledes fra et historisk perspektiv, men med udgangspunkt specifikt i fiktion, viser Sofie Kluge i artiklen "Nyheder og/eller falske nyheder?", hvordan den såkaldte tredivårskrig ikke alene formidledes gennem diplomater, men også af bl.a. digtere og dramatikere. Kluge beskæftiger sig primært med hvordan den spanske dramatiker Pedro Calderón de la Barca med sine to samtidshistoriske dramaer *Belejringen af Breda* [*El sitio de Bredá*, 1625] og *Underet i Tyskland* [*El prodigio de Alemania*, 1634] bragte en form for *breaking news* fra krigen. Nyheder og dramaer, som både byggede på diplomaternes påvirkningskampagner og samtidig indeholdt demonstrativt fiktionelle elementer.

I artiklen "Litteraturkritik, fankultur og affekt: Trump og Pynchons konspirationslæsere", tager Inger Dalsgaard udgangspunkt i læserens rolle, idet hun sammenligner præsident Donald Trumps retorik med den narrative struktur som forfatteren Thomas Pynchon udvikler i sine romaner. Der konstateres sammenfald mellem Pynchon og Trumps virkemidler, funktion og effekt på modtageren og Dalsgaard argumenterer for analytisk at betragte konspirationskultur som et læse(r)fællesskab og for, at humanistiske og litteraturteoretiske forståelsesrammer er nyttige i forhold til at forstå, hvad der aktuelt foregår på de politiske arenaer.

I artiklen "Fake news som livsstil: Eduard Limonovs identitetsprojekt" analyserer Tine Roesen russiske Eduard Limonovs præsidentkampagne som kunstnerisk aktivisme og diskuterer derigennem grænserne mellem kunst, aktivisme og politik i dagens Rusland. I stedet for at vurdere Limonovs præsidentkampagne som enten politisk eller kunstnerisk, foreslår Roesen Judith Butlers teori om performative handlinger som analytisk fundament og ser Limonovs livsforløb som et målrettet, narcissistisk identitetsprojekt, der trives i en sammenblanding af fakta og fiktion.

Johanne Gormsen Schmidts artikel, "Poetisk viden? Bruno Latours favntag med æstetikken", undersøger ligeledes forholdet mellem videnskabens objektive fakta og kunstens tilgang til virkeligheden. Hun præsenterer en kritisk læsning af Bruno Latours afvisning af videnskabelige fakta og opsøgningen af æstetikken, og peger på samtidslitteraturens orientering mod virkelighedsstof som en sammenlignelig men modsatrettet bevægelse. I forlængelse heraf fremhæves Pejck Malinovskis litterære podcast "Poetry, Texas" fra 2013 som eksempel på en udtryksform, hvor det faktiske og det fiktive reelt interagerer og ikke kan forstås uafhængigt af hinanden.

Sidst men ikke mindst udforsker Rolf Hvidtfeldt, i artiklen "Angående bullshit og fake news", begrebet *bullshit* i aktuel politisk kommunikation, som det blandt andet er præsenteret af Harry Frankfurt i hans bog *Bullshit* fra 2005. Med George Lakoffs teori om *framing* som ramme, argumenterer artiklen for, at *bullshit* undergraver selve forestillingen om sandfærdighed, og at forståelsen af den måde, hvorpå *bullshit* skaber værdi i det politiske (selv)positioneringsspil, er en forudsætning for at forstå og inddæmme fænomenet *fake news*.

LITTERATUR

- Bender, John B. *Ends of enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 2012.
- Daston, Lorraine. *Classical Probability in the Enlightenment*. Princeton: Princeton University, 1988.
- Frankfurt, Harry. "On Bullshit", http://www2.csudh.edu/ccauthen/576f12/frankfurt__harry_-_on_bullshit.pdf (1986).
- Gjerlevsen, Simona Zetterberg og Henrik Skov Nielsen. "Distinguishing Fictionality". *Fact and Fiction in Tension: Test Cases of Fictionality*, red. Maagaard et al. Odense: Syddansk Universitetsforlag, forthcoming.
- Habermas, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Kääntänyt Thomas Burger. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1989.
- Hendricks, Vincent og Vestergaard, Mads. *Fake News – når virkeligheden taber*. København: Gyldendal, 2017.
- Merriam-Webster. n.d. "The Real Story of 'Fake News'", *Merriam-Webster*. 6. september 2019. <<https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>>.
- Nielsen, Henrik Skov, James Phelan og Richard Walsh. "Ten Theses about Fictionality". *Narrative* 23, no. 1 (januar, 2015): 61-73.
- Nielsen, Henrik Skov. "Fictionality as Intentionally Signaled Invention in Communication". *The Future of Literary Studies*. Red. Jakob Lothe. Norge: Novus forlag, 2017. 107-120.
- Poovey, Mary. *A History of the Modern Fact*. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Paul Ricouer. *Temps et récit I-III*. Paris: Edition du Seuil, 1983-85.
- Tandoc Jr., Edson C., Zheng Wei Lim og Richard Ling. "Defining 'Fake News', A typology of scholarly definitions". *Digital Journalism* 6 (2017): 137-153.
- Wardle, Claire. 2017. "Fake news. It's complicated", *First Draft*, 16. Februar 2017. <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-dof773766c79>